

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL1044 Kuzey-Doğu Türk Toplulukları Edebiyatı Tarihi

11. Ders “Tuva Yazılı Edebiyatının Oluşumu ve Gelişimi”, Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

TUVAYAZILI EDEBİYATININ OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

Tuva yazılı edebiyatının başlangıcı 1930 yılı olarak kabul edilir (Toburokov, 2016: 115). Diğer Sibiry Türklerinde olduğu gibi Tuvalarda da yazılı edebiyatın oluşmasında Tuva sözlü geleneğinin büyük etkisi olmuştur. Ancak Tuvalarda kendi sözlü gelenekleri dışında Moğol sözlü geleneği aracılığıyla Hint-Tibet-Moğol kültür ve geleneklerine ait unsurlar da yazılı edebiyata etki etmişlerdir. Özellikle şiir türündeki eserlerde Tuvaların halk şarkıları olan *ırlar* ve *kojamıktar* önemli etkileri olmuştur. Ayrıca hem şiir hem de nesir türlerinde efsane, mit gibi sözlü edebiyat türlerinden unsurlar dikkat çekmektedir. Özellikle milli, geleneksel unsurlar içeren piyesler Sovyet ideolojisinin yaygınlaştırılmasında birer propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Tuva yazılı edebiyatında (*çogaal*) nazım türü *şülük* “şiir”, nesir türü ise *çeçen çugaa* “öykü”, *oçerk* “deneme”, *tooju* “uzun öykü” ve *roman* “roman” türleriyle temsil edilir.

Yazılı Tuva Edebiyatının gelişimi şu şekilde dönemlere ayrılabilir:

- 1) 1920-1940: Tuva Halk Cumhuriyeti’nde kültür inşası yılları. Bu dönemde ulusal edebiyatın oluşması yolunda ilk adımlar atılmıştır.
- 2) 1941-1945: Savaş yılları edebiyatı.
- 3) 1946-1956: Savaş sonrası, *repressiya* dönemi edebiyatı.
- 4) 1957-1985: Sovyet edebiyatının bir parçası olarak Tuva edebiyatının gelişimi.
- 5) 1986-1990: Yeniden yapılanma dönemi edebiyatı.
- 6) 1990 sonrası: Yeniden yapılanma sonrası edebiyat.

Tuva’da edebi faaliyetler 1920’lerde çeşitli gazte ve dergilerde Moğolca olarak yazılan eserlin yayını ile başlamıştır. 1930-1940 yılları arasındaki dönem yeni sosyalist Tuva’da edebî sanatın ilk oluşmaya başladığı dönem olarak kabul edilir. Bu yıllarda Moğolca, Rusça eserlerin Tuvacaya çevrilmesinden oluşan bir çeviri edebiyatı da ortaya çıkmıştır. Bu dönemde A. S. Puşkin, M. Gorkiy gibi Rus edebiyatının en önemli temsilcilerinin eserlerinin yanı sıra popüler olan halk devrimi şarkıları ve şiirleri Moğolca ve Rusçadan çevrilmiştir.

Tuva edebiyatının kurucuları arasında Viktor Kök-ool, Stepan Sarıg-ool, Sergey Pürbü, Salçak Toka, Oleg Sagan-ool, Baykara Höveñmey gibi yazarlar sayılabilir. Çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış olan piyesleri, şiirleri, kısa ve

uzun öyküleri ve romanları ile çağdaş Tuva yazılı edebiyatının temelini atmışlardır. 1946 yılından itibaren *Ulug-Hem* (Yenisey) adlı edebiyat ve sanat dergisinin yayımlanmaya başlaması da yeni kurulan edebiyatın gelişimine hizmet etmiştir.

1930'lu yıllar edebiyatının erken dönemlerinde daha kısa türler, otobiyografik eserler kaleme alınırken ilerleyen yıllarda daha uzun öyküler ve 1950'lerden itibaren romanlar da yazılmaya başlanmıştır.

Nesir türünde ilk edebiyat eseri bir yazarlar grubu tarafından çevrilmiş olan *Sambukay'ın çugaazı* "Sambukay'ın Öyküsü"dür. 1930'lu yılların en çok işlenen konularından biri olan kadın konusunu ele almaktadır. Bu yıllarda komşu edebiyatlarda kaleme alınan ana kahramanın kadın olduğu öykülerden yola çıkılarak bir eser kaleme alınması düşünülmüştür. Daha sonra Antonina Nuhrat'ın bir Kazak kadınının başından geçenleri anlatan *Stepnoy skaz* "Bozkır Masalı" (Moskova-Leningrad 1930) adlı Rusça eserinin içeriğinin çevrilmesi kararı alınır. 1930-1931 yılları arasında *Troaniñ arattıñ şını* gazetesinde bölüm bölüm yayımlanan bu uzun öyküde Sambukay adındaki genç kızın devrim öncesindeki hayatı anlatılmaktadır. Sambukay beş erkek kardeşin arasında büyümüş olan on beş yaşında bir genç kızdır. Sambukay'ın zengin Monguş-pay'ın oğlu Çaraş-ool ile evlendirilmesi kararının alınmasıyla olaylar başlar. Ancak Sambukay evlenerek geldiği bu ailede bir aile üyesi değil, karın tokluğuna çalışan bir hizmetçi gibidir. Sonuçta bu duruma karşı çıkan Sambukay evini terk eder ve Tuva'da devrim düzeninin oluşmasında rol alır. Bu eserin gazete yayını tamamlanamamıştır. Daha sonra M. Kenin Lopsan S.L. Oyun ile birlikte eseri tekrar orijinalinden çevirmiştir. Böylece eser, önce 1961'de, daha sonra 1987'de tekrar yayımlanmıştır.

İlk Tuvaca nesir örnekleri Salçak Toka ve Baykara Höveñmey ile diğer genç yazarların *Kinçini çaza şapkanı* "Zincirin kırılması" (1932) adlı derlemede ve *Biçii turguzukçular* "Genç inşaatçiler" (1931) ile *Bistiñ ajıl* "Bizim emeğimiz" (1934) okuma kitaplarında yayımlanmıştır. 1932'de Tuva Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 11. Yılında yayımlanan *Kinçini çaza şapkanı* adlı derlemede Salçak Toka'nın *Dorugup kelgenim* "Yetişmem", *Xöleçiktep çoraanım* "Köle olmam", *Kızılga kelgenim* "Kızıl'a gelmem", *Feodallarınıñ aajızı* "Feodallerin ahlakı", *Kargıs noyan* "Kötü Noyan", *Surguulga barganım* "Öğrenime başlamam", *Ülegerlig çurt* "Örnek ülke", *Bayırınıñ xereçizi* "Bayır'ın tanıklığı" başlıklarını taşıyan anıları yer almıştır.

Salçak Toka'nın anılarına dayanan nesir türündeki bu eseri beş çocuk ve bir anneden oluşan ailenin yoksulluk içindeki yaşamıyla başlamaktadır. Eserin kahramanı büyüyüp Moskova'ya okumaya gider. Genel olarak gerçek olaylara dayanan eser eski hayat tarzını, Tuva halkının bay ve noyanların zulmü altında ezilmesini anlatmaktadır. "Feodallerin ahlakı" adlı öyküde, devrimden sonra bir şekilde iktidarda kalan feodallerin genel durumu gözler önüne serilmektedir. *Kargıs noyan* "Kötü noyan" öyküsünde İdam Sürün adındaki noyan ile acımasız feodal karakteri çarpıcı bir şekilde verilmiştir. Uzun boylu, şişman, saç örgüleri kuşağının altına kadar uzanan, öfkeli ve acımasız bir karaktere sahip olan İdam Sürün adeta "kudurmuş bir köpek" gibidir. Halka türlü yollarla eziyet etmekte ve aşağılamaktadır. Son iki öyküde ise SSCB'nin başarıları, Tuva'nın kültürel ve siyasi

bakımdan gelişmesi anlatılmaktadır. Bu bölümde gelişme ile ilgili somut rakamlar ve geçmiş ile bugünün karşılaştırılması verilmektedir.

Bu derlemede Tançay ve Şagdır Sürün'ün de anıları yer almaktadır. Tançay'ın anılarını kaleme aldığı *Meeñ körgenim* "Gördüklerim" iki alt bölümden oluşur: *Lamanıñ megeçizi* "Lamaların Sahtekarlığı" ve *Çaa amıdıral* "Yani Yaşam". Eserin girişinde yazarın ailesinin, özellikle de annesinin ağır yaşamı anlatılmaktadır. *Meeñ körgenim*'de Tançay geçmiş ile şimdiyi kıyaslamaktadır. İkinci başlıkta ise yazar yeni yaşam tarzının yerleşmesi bakımından bir örnek teşkil eden Balgazın'a seyahatinden bahsetmektedir. Yazar diyaloglar aracılığı ile günlük hayat ile ilgili sorular ve cevaplarla gelişmeyi gözler önüne sermektedir.

Şagdır Sürün'ün eserinde de yazarın yaşam öyküsü verilmiştir. *Kargıs başkı* "Kötü öğretmen" öyküsünde eski zamanlarda öğrenim görmek isteyen gençlerin içinde bulunduğu zor durum anlatılmaktadır. Kötü ve ahlaki bakımdan zayıf öğretmen öğrencileri sürekli aşağılama ve cezalara maruz bırakarak Moğol yazısını öğretmektedir. Bu öyküde yeni hükümetteki yöneticilerin de olumsuz yönleri verilmiştir. İkinci başlık olan *SSRE-ge çoraanım* "SSCB'ye Seyahatim"de kahramanın Moskova'ya yolculuk sırasında yaşadığı güçlükler, ardından yazarın tramvay, yüksek binalar gibi yenilikler karşısında yaşadığı şaşkınlık etkileyici bir dille anlatılmaktadır.



Salçak Toka (1901-1973) Tuva nesrinin gelişimine büyük hizmet etmiştir. İlk Tuva komedisi *Töñgür-ool* (1938) ve ilk deneme türündeki eser *Kargıga çoraanım* ile ilk Tuva romanı olan ve üçleme biçiminde yayımlanmış olan *Arattıñ sözü* "Aratın Sözü" (1943-1963) en önemli eserleri arasındadır.

Toka'nın 1931-1934 yılları arasında *Şın* gazetesinde yayımlanan denemeleri daha çok gezi yazısı ya da yolculuk notları biçimindedir. Daha sonraki çalışmaları da aynı ruhla kaleme alınmış eserlerdir. Örneğin *Kargıga çoraanım* "Kargı'ya Seyahatim" (1936) Tuva'nın en batsısındaki Mönğün-Tayga'da yaşayan Tuvaların yaşantısı hakkındadır. Kendi gözlemleriyle bu bölgede yeni yaşam tarzının yerleşmeye başlamasını anlatmaktadır.

S. Toka'nın 1941'de yayımlanan *Meeñ saktuşkınum* "Benim Anılarım" adlı eserinde daha önce "Zincirleri Kırmak" adlı eserdeki anılarını daha sanatsal bir biçimde kaleme aldığı görülür. Genel olarak eski ve yeni Tuva'daki yaşantı karşılaştırılmıştır. Tuva edebiyatçı D.S. Kuular Toka'nın eserlerinde Puşkin gibi kendi toprağının güzelliklerini betimlerken, Gorkiy gibi halkının geçmiş yaşantısını anlatan manzaralar ortaya koymuştur.



Tuva edebiyatının kuruluşundaki önemli şahsiyetlerden bir diğeri de Baykara Höveñmey'dir (1915-1972) . *Anıyak Biçe-ool* "Genç Biçe-ool" yazarın nesir türündeki ilk eseridir. Feodal ve devrim sonrası Tuva anlatılmaktadır. Dört bölümden oluşan öykü fakir bir ailede büyüyen genç Biçe-ool'un güç yaşamı ile başlar. İlk iki bölümde öykü birinci ağızdan anlatılırken yeni yaşam düzeninin yerleşmesi ile ilgili son iki bölümde üçüncü kişinin ağzından anlatılmıştır. Eser bu dönemdeki diğer eserlerden daha etkileyici ve sanatsal bir dille yazılmış

olması bakımından ayrılır.



Tuva edebiyatının öncülerinden bir diğeri de Stepan Sarıg-ool'dur (1908-1983). Tuva'nın Moğolistan ile komşu olduğu Övür bölgesinden olan Sarıg-ool çocukluğundan itibaren Moğolca öğrenmiş, dolayısıyla hem Türk hem de Moğol halkının sanat ve kültürünü tanıma fırsatı bulmuştur. 1928-1929 yılları arasında Kızıl şehrindeki Parti okulunda eğitim alan Sarıg-ool burada Moğol yazısını öğrenmiş, böylece Moğol yazı dilini kullanan kültürlerin edebiyatını tanıma fırsatı bulmuştur. Daha sonra 1930-1934 yılları arasında Doğunun Emekçileri Komünist Üniversitesinde eğitim almış, burada klasik Rus ve Sovyet edebiyatı ile

tanışmıştır.

Stepan Sarıg-ool'un eserleri sözlü gelenekten etkilenmesi bakımından diğerlerin ayrılır. Örneğin Sarıg-ool'un yazdığı "masallar" tıpkı sözlü gelenekte olduğu gibi "Şıyaan am!" kalıp sözü ile başlar. Örneğin Sarıg-ool'un *Agar Sandan ıyaş* "Agar-Sandan Ağacı" (1937) eserinde masalın baş kahramanı olağanüstü bir ağaç olmakla birlikte metaforik olarak eski ve yeni Tuva karşılaştırması yapılmaktadır. Herkese el uzatan ve besleyen olağanüstü ağaç Tuva Halk Cumhuriyeti'nde kurulan yeni iktidarı temsil etmektedir.

Sarıg-ool'un başka bir öyküsü *Belek'tir* "Hediye" (1941). İkinci Dünya Savaşı yıllarında Tuva-Tojuların yaşantısını anlatmaktadır. Öykünün kahramanı kadın avcı İldirmaa'dır. İldirmaa'nın kocası maden çıkarma işine gönderilince erkeklerin yaptığı geleneksel işleri sürdürmek kadınlara kalır. Genel olarak av sürecinin anlatıldığı bu öykünün sonunda av sırasında elde edilenlerin Sovyet ordusuna hibe edilmesiyle vatanseverlik duygusu vurgulanır.

Sarıg-ool'un ilerleyen yıllarda yayımladığı *Angır-oolduñ toojuzu* "Angır-ool'un Öyküsü" de (1961-1966) roman türünün ilk örneklerindedir.



Tuva edebiyatının önemli temsilcilerinden biri de Oleg Sagan-ool'dur (1913-1971). Onun 1941'de yayımlanan *Ujurajuşkın "Karşılaşma"* adlı eseri bu dönemlerde yazılan diğer yazarların eserleri gibi eski ve yeni yaşam tarzının karşılaştırılması ve halkın bilinçlenmesini ele almaktadır. Eserin kahramanının öyküde çeşitli insanlarla karşılaşmaları, bu insanların yaşantılarında ve dünya görüşlerindeki değişim anlatılmaktadır. Sagan-ool'un eserinde hem doğa betimlemeleri, hem de kişilerin dış görünüş ve karakterleriyle ilgili betimlemeler hem de kurduğu

diyaloglar son derece başarılıdır.

1950'li yılların ikinci yarısında ve 1960'lı yılların başlarında Salçak Toka'nın, Stepan Sarıg-ool'un, Oleg Sagan-ool'un, Salim Sürün-ool'un, Sergey Pürbü'nün kitapları çıkmıştır. 1951'de Oleg Sagan-ool'un *Sumudan kelgen ool "Sumu'dan Gelen Oğlan"*, 1959'da Sergey Pürbü'nün *Ergeppee dugayında tooju "Ergeppee Hakkında Uzun Öykü"*, avcılarının hayatındaki olaylar hakkında 1958'de S. Pürbü'nün *Şınappaynıñ çugaazı "Şınappay'ın Öyküleri"*, 1969'da *Kiji boydustuñ tölü "İnsan Doğanın Çocuğu"*, kahramanların özel hayatlarındaki olaylar hakkında Stepan Sarıg-ool'un, Salim Sürün-ool'un Tuva'nın geçmişi ve bugünü ile ilgili konuları kapsayan derlemeleri (*Çogaaldar çundızı*) yayımlanmıştır.

1950'li yıllarda Monguş Kenin-Lopsan'ın, Oleg Sagan-ool'un, Kızıl-Enik Kudajı'nın, Stepan Sarıg-ool'un romanları çıkmaya başlamıştır.

Tuva edebiyatında roman türünde yazılan ilk eserin hangisi olduğu konusu tartışmalıdır. Bazı çalışmalarda roman türündeki ilk eser N. Kenin-Lopsan'ın defalarca adı değiştirilen ve ancak 1965 yılında yayımlanan *Çügürük Sarala "Yorga Sarala"* adlı eseri gösterilirken bazı çalışmalarda Salçak Toka'nın üçleme halinde defalarca yayımlanmış olan ve 20'den fazla dile çevrilmiş olan *Arattıñ sözü* adlı eseri kabul edilmektedir. *Arattıñ sözü'nün* bazı baskılarında eserin türünün "roman" bazılarında ise "uzun öykü" olarak belirlenmesi de eserin ilk roman sayılıp sayılamayacağı konusunda tartışma yaratmaktadır.

M. Kenin-Lopsan *Çügürük Sarala* adlı eserini 1948 yılında Leningrad'da Doğu Fakültesinde okurken yazmaya başlamış, eğitimini tamamlayıp memleketine döndükten sonra 1952 yılında yayımlanmak üzere yayınevine vermiştir. Ancak bu eser hem eleştirmenler tarafından hem de sansür komisyonunda eleştirilmiştir. Romanın kahramanının bir at olması ve atın pesimistik karakteri eserin eleştirilen yönlerinden bazılarıdır. Böylece eserin yayınlanması gecikmiş, defalarca yayınevinin yayın planından çıkarılmıştır. Nihayet 12 yıl sonra 1965 yılında *Ulug xemniñ şapkını "Büyük Nehrin Akışı"* adıyla yayımlanmış, okurların büyük ilgisini çekmiştir.

Salçak Toka'nın *Arattıñ sözü* adlı eseri ise bu ad ile ancak 1950 yılında ortaya çıkmıştır. Toka'nın daha önce yayımlanmış olduğu *Meeñ saktuşkınum "Benim Anılarım"* (1941) adlı eseri yazarın *Arat'ın Sözü* adlı eserine hazırlanmakta olduğunu göstermektedir. Bu eser 1944'te *Tos çadırda "kayın kabuğu çadırda"* adıyla

yayımlanmıştır. A.Palmbah tarafından Rusçaya da tercüme edilmiş ve pek çok kez yayımlanmıştır. 1950 yılında *Arattıñ sözü* "Aratın sözü" adıyla yayımlanmış olan bu eser 20'den fazla dile çevrilmiş (Hakasça, Altayca, buryatça, Yakutça, Estonca, Almanca vb.) ve yayımlanmıştır. Otobiyografik bir eser olan *Arattıñ sözü*'nde Tuva'da devrim sonrası dönüşüm, yeni Tuva'nın ortaya çıkışı, sınıflar arası mücadele anlatılmaktadır.

Tuva edebiyatında XX. yüzyılın son on yılında ve XXI. yy. başlarında en çok tanınan nesir eserler S. Toka'nın *Arattıñ sözü* "Arat'ın Sözü", M. Kenin-Lopsan'ın *Çılğıçımıñ öö* "Çoban'ın Otağı" (1980), *Buyan Badırğı* "Buyan Badırğı" (1999), *Çitken urug* "Kaybolan Kız" (2001) romanlarıdır. Stepan Sarıg-ool'un ünlü *Angır-oolduñ toojuzu* "Angır-ool'un Öyküsü" adlı eseri Rusçaya da çevrilmiştir. Kızıl-Enik Kudajı'nın *Uygu çok Ulug-Hem* "Uykusuz Yenisey" (1973-1990), Oleg Sagan-ool'un çağdaşları hakkındaki romanları *Döspester* "Dayanmayanlar", *Töreen kijiler* "Akrabalar", Mihail Duyungar'ın nesir eseri *Börü dünü* "Kurt Gecesi" (1991), Eduard Dongak'ın tarihî konuları içeren *Sun çadı* "Maralın Büyüsü" (1986), Köjeldey Monguş'un *Töreen çurttan ırakka* "Vatandan Uzakta" gibi uzun öykü ve romanları, Vasiliy (Bora-Höö oğlu) Monguş'un *Katki baju katkan eves* (1975) mizahi öyküleri ve Monguş Dorju'nun şiirsel kısa öyküleri *Sırgalar* "Küpeler" (1989) nesir türünün önemli örnekleridir. Badı-bayır Taraacı'nın *Kaygal* "Kaygal" (1994) adlı öyküsü ve Badra İrgit'in *Arzılan Küderek* "Arslan Küderek" (1996) romanları tarihî romanı türündedir.

1920'lerin ikinci yarısından itibaren *Tannu Tuvagiyn ünen* "Tannu Tuva Gerçeği", *Erx Çöleetey Tuva* "Özgür Tuva", *Ünen* "Gerçek" gazeteleri ile *Xuviskaalt art* "Devrimci Arat", *Zaluuçuudın zorilgo* "Gençliğin Ödevi" dergilerinde Tuva şairlerin Moğol dilinde yazdıkları şiirler yayımlanmaya başlamıştır. Bunlar Tuva edebiyatının ortaya çıkmasını sağlayan ilk adımlardır. Ayrıca Tuva edebiyatında ilk şiir de 1926 yılında Moğolca olarak parti işçisi M. Soduman tarafından kaleme alınmış olan "Lenin Hakkında Şiir" (1926) olarak kabul edilir. 1937 yılında ilk edebiyat derlemesi Latin harfleri ile yayımlanır: «Съндъ cogaaldar "Edebiyat Derlemesi". Sarıg-ool, Pürbü, Höveñmey gibi edebiyatçıların şiirleri bu derlemede yer almıştır.

Tuva yazılı edebiyatında şiir (Tuv. *şülük* < Mong. *şüleg*), A. S. Puşkin'in şiirlerinin ve Bolşevik ihtilali ile ilgili propaganda içerikli Rusça şiirlerin Tuva Türkçesine tercüme edilmesi ile başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde çocuklar için okuma ve ders kitaplarında Rusça çocuk şiirlerinden esinlenilerek Tuva Türkçesinde şiirler yazılmaya başlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Stepan Sarıg-ool, Baykara Höveñmey gibi nitelikli şairler yetişmiştir. Daha geç dönem Sovyet Tuva şairlerinin şiirleri sosyalist toplumun inşasını ele alır. Yuriy Künzegeş'in şiirleri sosyal konularda yazılmıştır. Sergey Pürbü, Monguş Dorju, Vladimir Seren-ool, Aleksandr Darjay, Zoya Namzıray'ın şiirleri daha çok aşk konusundadır.

Özellikle ilk Tuva şiirlerinde sözlü edebiyattaki şarkı (*ır*) ve kısa şarkı/mani (*kojamık*) türünün etkisi görülür. Biçimsel ve psikolojik paralelizm, aliterasyon, baş ve son uyak, hece ölçüsü gibi halk şiiri özellikleri taşırlar.

Sergey Pürbü'nün (1913-1975) *Çeçek* (Lirik kadın kahramanın adı) adlı şiiri Tuva edebiyatında ilk poem kabul edilir. 1939 yılında yazılmış ve 1941'de "Devrim Şafağı" adlı dergide yayımlanmıştır. Bu poemın kahramanı olan Çeçek adındaki küçük kız, salgında ailesini kaybetmiştir. Bu sebeple sürekli feodal toplum tarafından ezilerek büyümüştür. Burada eski toplumun genel bir manzarası ortaya konmaktadır. İlerleyen süreçte ona annelik eden Kara-Kaday da ölür. Poemin asıl konusunu Çeçek'in fakir, ancak cesur, girişken bir delikanlı olan Mergen'e aşkı ve gençlerin yeni bir düzen için mücadelesi oluşturmaktadır. Çeçek ve Mergen'in karşısına feodal Dürzün Meeren ile onun Çeçek ve Mergen'in ilişkisini kıskanan oğlu Möñzüüle konmuştur. Yine ikinci bir konu olarak ölen Kara Kaday'ın kocası olan Haya ile Durzun Mergen arasındaki çatışmalar ele alınmaktadır. Poem Mergen'in de katıldığı ulusal özgürlükçü devrimin gerçekleşmesini temsil eden kızıl partizanların feodaller ve Çin-Mançu işgalcilere karşı zaferi ile sonuçlanır. Çeçek ve Mergen olumlu kahraman olarak sunulmaktadır. Burada Çeçek'in olaylara aktif olarak katılan bir genç kız olarak eserde sunulması da söz konusu dönemin özelliklerinden biridir.

1990'lı yıllarda Tuva geleneksel halk şiirinin kalıplaşmış sekizli ve on ikili kalıp biçimi terk edilmeye başlanmıştır. Örneğin, Kuular Çerlig-ool ve Mariya Kujuget'in şiirlerinde nadir rastlanan dokuzlu ölçü kullanılır. Eduard Mijit ise ilk defa serbest ölçülü, nesir biçiminde şiirler yazmaya başlamıştır.

İlk drama türündeki eserler sözlü olarak ortaya konmuş ve sahnelenmiştir. İlk eserler diğer Sibiry grubu Türk topluluklarında olduğu gibi propaganda karakteri taşımaktadır. 1930'lu yıllarda ilk Tuva dram eserleri piyesler "şii" yayımlanmaya başlamıştır. Örneğin: *Ham-ool, Han çarlu* "Han Yasası" ile ana motifinin aynı adlı bir Tuva masalından alındığı *Çeçen-kıs* piyesi gibi birden çok yazarın kaleme aldığı piyesler yayımlanmıştır. Aleksandr Palmbah'ın 1934'teki *Kolxozka saat kılırlarını uzutkaalıñar* "Kolhoz Karşıtlarını Yok Edelim"(Bu piyes *Kolxoztan urug* (Kolhoz kızı) adıyla da yayımlanmıştır) adlı bu piyes bir Tuva köyünde kollektivizasyonun ilk adımlarını ve feodallerin yeni kurulan düzene karşı koymasını anlatmaktadır. Salçak Toka'nın 1935'teki *Xereejen* (Kadın), Viktor Kök-ool'un 1935'teki *Çuttu utpaalıñar* "Çut'u Unutmayınız" gibi propaganda içerikli piyesleri broşürler halinde yayımlanmıştır. 1936 yılında kurulmuş olan Öğrenim Birliği bünyesindeki tiyatro stüdyosunun Tuva'da dramın gelişmesine büyük etkisi olmuştur. Tuva Türkçesinde yazılan tiyatro eserlerini Salçak Toka'nın *Töñgür-ool* ve K. Kudajı'nın *Dolumanıñ xuulgazı* "Doluma'nın Yaramazlıkları" klasikleşmiş komedileri, Viktor Kök-ool'un Sovyet öncesi *Xayıraan Bot* adlı trajedisi temsil eder.

1930'lu yılların başında Stepan Sarıg-ool'un yazdığı *İyezi körbeenin uruu köör* "Annesinin görmediğini kızını görür" bu dönem için tipik bir konuyu ele almaktadır. Adını Tuvaların *"İye körbeenin uruu köör"* "Annesinin görmediğini kızı görür" atasözünden alan piyeste olayların başlangıcı devrim öncesinde geçmektedir. Piyenin başkahramanı olan delikanlı sevdiği kızın anne babasına geldiğinde trajik bir sahneyle karşılaşır. Hem sevdiği kız hem de ailesi vebadan ölmüştür. Ancak dört yaşında bir kız çocuğu sağ kalmıştır. Delikanlı bu kız çocuğunu kendi köyüne

götürür. Devrim sonrasında bu kız çocuğunu mutlu bir kader beklemektedir. Özgür bir toplumda çalışarak hayatta kalmanın mutluluğunu yaşar. Böylece annesinin göremediği mutluluğu yaşama fırsatı bulur.

Salçak Toka'nın 1935 yılında yayımladığı *Xerejeen* "Kadın" eseri söz konusu dönemin en çok işlenen konularından biri olan devrim öncesinde kadınların baskı altında geçen hayatını ele alır. Noyon Ajıkay, yanında çalışan işçisi 19 yaşındaki Doluma'yı onun rızası dışında yaşlı bir memur olan Darım'a verir. Böylece genç kızın sevdiği Bottug-ool ile evlenme hayalleri yıkılmış olur. Üstelik evlilik hayatında türlü hakaret ve aşağılanmaya maruz kalmaktadır. Bu arada Rus emekçilerinin zaferi, Kızıl partizanların Tuva'ya geldiği haberi duyulur. Böylece Tuvalar Rus memurlara daha az boyun eğmeye başlarlar. Emekçilerin davranış biçimindeki değişim feodalleri endişelendirmektedir. Sonuçta Ajıkay ve diğer memurlar iktidarlarını kaybederler. Üstelik Doluma halk hükümetine temsilci olarak seçilir.

İlk Tuva komedisi *Töñgür-ool* (1938)'da okur-yazar olmayan bolşevik aktivist kahraman önceleri yeni iktidar karşıtlarının etkisi altında bulunurken daha sonra hatalarının farkına varır ve doğru yolu bulur.

Viktor Kök-ool'un (1906-1980) yazdığı ve Tuva edebiyatında kaleme alınan ilk trajik eser kabul edilebilecek olan *Xayıraan Bot* "Zavallı kendim" (*Şii nomu* 1937) adlı eser de kadınların çeşitli haklardan mahrum ve baskı altında yaşamasını anlatmakta, Tuvalardaki *xılın* "başlık parası" geleneği yüzünden gençlerin özgürce kendi seçtikleri bireylerle evlenememeleri konusu ele alınmaktadır. İlk kez 1937-1938'de sahnelenen bu oyunda Kara isimli genç kız kendi iradesi dışında zengin Kenden Xuurak ile evlendirilir. Kocasının acımasızca davranışlarına dayanamayan Kara bir gün gizlice evden kaçıp baba evine döner. Ancak Kenden Xuurak karısının peşinden gelir. Zaten Kara'yı da ailesi kabul etmemiştir. Sonunda Kara ve sevgilisi Sedip çaresizce intihar ederler. İlerleyen yıllarda bu piyesin olay örgüsü biraz değiştirilmiştir.

Çağdaş sanatçılardan Vladimir Seren-ool, Yekaterina Tanova, Klara Sagdı, Ondar Çılgıç, Eduard Mijit de Tuva dramının önde gelen isimleridir.

Kaynaklar:

Ekrem Arıkoğlu, Tuva Türkleri Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı*, IV. Cilt, Edebiyat, Ankara 1998, s.491-499.

İbrahim Dilek, Tuva Türkleri. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 9. Cilt, 2007, s.803-806.

Zhazira Otyzbay, Tuva Yazılı Edebiyatının Gelişimi. *Folklor/Edebiyat*, Cilt 25, Sayı 99, 2019/3, 567-576.